

Krystyna Jelonek-Litewka*

Marian Friedberg (1902–1969). Życie i spuścizna

Życie

W tym roku minęło 50 lat od śmierci prof. Mariana Friedberga. Doczekał się on kilku wspomnień: dyrektora Archiwum Państwowego w Krakowie Henryka Dobrowolskiego, Stanisławy Pańków, jego następczyni na stanowisku kierownika III Oddziału akt miejskich w krakowskim Archiwum Państwowym, profesora Uniwersytetu Jagiellońskiego (dalej: UJ) Józefa Mitkowskiego i Józefa Zielińskiego, archiwisty w Archiwum UJ, i innych¹. W 1974 r. na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu pracę magisterską pt. „Marian Friedberg – sylwetka archiwisty” napisała Anna Kowalczyk pod kierunkiem prof. Andrzeja Tomczaka². W 1979 r. w dziesiątą rocznicę śmierci Profesora w Archiwum Państwowym w Krakowie odbyła się sesja naukowa poświęcona jego pamięci³. Podobna sesja zorganizowana została w Zakładzie Nauk Pomocniczych Historii i Archiwistyki UJ w 1999 r. w trzydziątą rocznicę śmierci prof. M. Friedberga. Wcześniej, w 1990 r., w „Czasie Krakowskim” ukazał się artykuł Krystyny Jelonek-Litewki

* historyk, archiwista, emerytowany pracownik naukowy Archiwum Narodowego w Krakowie; zainteresowania badawcze: nauki pomocnicze historii i archiwistyka, ze szczególnym uwzględnieniem paleografii, papiernictwa i sfragistyki, historia Krakowa w okresie staropolskim, dzieje organizacji kościelnych, bractw religijnych, spuścizny naukowej; e-mail: pantanal@gazeta.pl

¹ Henryk Dobrowolski, *Marian Friedberg (11 VI 1902 – 30 III 1969)*, „Archeion” 1969, t. 52, s. 233–239; Stanisława Pańków, *Marian Friedberg, 11 VI 1902 – 30 III 1969*, „Kwartalnik Historyczny” 1970, R. 77, z. 4, s. 1030–1033; Józef Mitkowski, *Marian Friedberg (11 VI 1902 – 30 III 1969)*, „Studia Historyczne” 1969, t. 12, nr 4, s. 653–655; idem, *Wspomnienie o Marianie Friedbergu*, „Rocznik Krakowski” 1970, R. 41, s. 111–113; Józef Zieliński, *Marian Friedberg*, „Tygodnik Powszechny” z 11 maja 1969, nr 19.

² ANK, Spuścizna Marii i Mariana Friedbergów, sygn. 29/1345/148.

³ Ibidem, sygn. 29/1345/150.

o nieznannej dotychczas karcie z życia Profesora w okresie stalinizmu⁴, zaś w 100-lecie jego urodzin w 2002 r. opublikowane zostało wspomnienie jej autorstwa o Profesorze w „Krakowskim Roczniku Archiwalnym”⁵. Wszyscy wspominali M. Friedberga jako wybitnego uczonego mediewistę, znakomitego archiwistę, wychowawcę młodzieży, człowieka dobrego, szlachetnego, skromnego, życzliwego dla ludzi i odważnego, czemu dał wyraz w czasie okupacji i w okresie szalejącego stalinizmu.

50-lecie śmierci Profesora Archiwum Narodowe w Krakowie uczciło plenerową wystawą „650 lat herbu miasta Krakowa” dedykowaną pamięci M. Friedberga jako autora podstawowej do dziś monografii o herbie Krakowa⁶. Pewne modyfikacje w wyglądzie herbu, a zwłaszcza zmianę wyglądu Orła w bramie miejskiej wprowadzili Zenon Piech i Wojciech Drelicharz, profesorowie UJ. M. Friedberg zapewne by się z tego ucieszył, gdyż wygląd przedwojennego Orła państwowego mu nie odpowiadał. Wystawę, przygotowaną według scenariusza Z. Piecha przy udziale dwóch pracowniczek Archiwum Narodowego: Bożeny Lesiak-Przybył i Aldony Warzechy, z opracowaniem graficznym Barbary Widłak, prezentowano w dniach 8–29 października 2019 r. na placu Szczepańskim w Krakowie, a później na dziedzińcu Archiwum Narodowego w Krakowie przy ulicy Siennej 16⁷.

Marian Friedberg urodził się 11 czerwca 1902 r. we Lwowie jako syn Jana Friedberga, długoletniego profesora gimnazjalnego, historyka, wybitnego pedagoga oraz jego żony Wandy z domu Kotiers. Uczęszczał do gimnazjum we Lwowie w latach 1915–1919, potem w Ostrowie Wielkopolskim, gdzie jego ojciec objął stanowisko dyrektora gimnazjum z misją repolonizacji szkoły. Maturę zdał w Ostrowie w 1921 r. Następnie do 1925 r. odbył studia w zakresie historii i literatury polskiej na Wydziale Filozoficznym UJ. Był uczniem prof. Władysława Semkowicza, wybitnego specjalisty w zakresie nauk pomocniczych historii. Pod jego kierunkiem doktoryzował się w dniu

⁴ Krystyna Jelonek-Litewka, *Tak ratowano akta katyńskie*, „Czas Krakowski” z 2–3 maja 1990.

⁵ Krystyna Jelonek-Litewka, *Marian Friedberg (11 czerwca 1902 – 30 marca 1969)*, „Krakowski Rocznik Archiwalny” 2002, t. 8, s. 175–177.

⁶ Marian Friedberg, *Herb miasta Krakowa*, „Rocznik Krakowski” 1937, R. 28, s. 97–138.

⁷ „650 lat herbu miasta Krakowa”, wystawa dedykowana Profesorowi Marianowi Friedbergowi w 50. rocznicę śmierci, Kraków 2019.

20 marca 1926 r. na podstawie pracy *Ród Łabędziów w wiekach średnich*⁸. Studia kontynuował w latach 1928/29 w École Nationale des Chartes i École Pratique des Hautes Études w Paryżu w ramach stypendium naukowego do Francji. Odbył także podróże naukowe do Bazylei, Zurychu, Wiednia i Pragi. Pracę w Archiwum Aktów Dawnych Miasta Krakowa za dyrektury Adama Chmiela rozpoczął w 1924 r. jako student III roku historii na stanowisku pomocniczego pracownika kontraktowego, a od 1928 r. kontynuował ją jako archiwista. W 1927 r. wyjechał służbowo do Lwowa i tam poznał przyszłą żonę Marię Mazankównę, bibliografa, pracownika naukowego Zakładu im. Ossolińskich we Lwowie, wspólnie kolacjonowali staropolski rękopis. Pobrali się w 1930 r. i zamieszkali w Krakowie na drugim piętrze kamienicy przy ulicy Retoryka 3, zakupionej dla nich przez rodziców Marii. Do mieszkania na pierwszym piętrze sprowadzili się rodzice M. Friedberga wraz z jego siostrami, po opuszczeniu służbowego mieszkania w VI Gimnazjum im. Tadeusza Kościuszki przy ulicy Zamoyskiego w Krakowie-Podgórzu, gdzie J. Friedberg był dyrektorem od 1921 r. Marian i Maria Friedbergowie wydali wspólnie *Bibliografię historii polskiej* za lata 1930, 1931 i 1932⁹. Z czasem M. Friedbergowa zrezygnowała po części z własnych studiów naukowych, oddając swój czas mężowi w celu przygotowywania jego prac do druku. Przepisywała teksty na maszynie, robiła korekty wydruków. Prócz tego roztaczała nad Profesorem troskliwą opiekę, zdając sobie sprawę z jego słabego zdrowia.

M. Friedberg zainteresowania naukowe łączył z pracą zawodową archiwisty. Pod wpływem W. Semkowicza zajmował się początkowo zagadnieniami z zakresu nauk pomocniczych historii, zwłaszcza genealogii i heraldyki rycerstwa polskiego, rozsiedlenia rodów rycerskich, spraw ustrojowych. Rozszerzył badania o heraldykę miejską, kontynuując pracę swego mistrza archiwalnego A. Chmiela. Jego żmudnej pracy, opartej na źródłach, zawdzięczamy ustalenie wyglądu herbu Krakowa.

Jako wytrawny archiwista zdawał sobie sprawę, że największą wartość mają prace oparte na źródłach. Do dziś nie straciły na aktualności jego pu-

⁸ Marian Friedberg, *Ród Łabędziów w wiekach średnich*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego” 1926, t. 7, s. 1–100, 2 mapy.

⁹ *Bibliografia historii polskiej za r. 1930 i 1931*, oprac. Maria i Marian Friedbergowie, Lwów 1932, s. 1–171 (dodatek do „Kwartalnika Historycznego” 1932, t. 46); *Bibliografia historii polskiej za r. 1932*, oprac. Maria i Marian Friedbergowie, Lwów 1933, s. 1–68 (dodatek do „Kwartalnika Historycznego” 1933, t. 47).

blikacje związane z dziejami Krakowa, jak: *Założenie i pierwotne dzieje kościoła NM Panny w Krakowie (XIII–XV w.)*¹⁰, *Ołtarz krakowski Wita Stwosza*¹¹ czy *Zagadnienie powstania ołtarza Wita Stwosza w świetle źródeł archiwalnych*¹² (nie tylko krakowskich, ale i norymberskich), *Klientela świecka biskupa krakowskiego XII–XIV wieku. Ze studiów nad organizacją społeczeństwa w Polsce średniowiecznej*¹³. Na podstawie akt miasta Krakowa i Kazimierza pod Krakowem przebadał funkcjonowanie kancelarii miejskich, opracowując *Kancelarię miasta Krakowa do połowy XVIII wieku*¹⁴ i *Kancelarię miasta Kazimierza pod Krakowem 1335–1802*¹⁵ oraz *Inwentarz archiwum miasta Kazimierza z l. 1335–1802*¹⁶. Profesor był nieocenionym wydawcą źródeł. Powierzono mu kontynuację pracy Jana Ptaśnika *Cracovia Artificum 1501–1550*, t. 5¹⁷. Wcześniej przygotował nowe, krytyczne wydanie *Klejnotów Długoszowych*¹⁸. Doceniał wartość wydawanych źródeł, które nigdy nie ulegają przedawnieniu. Uważał, że archiwista winien być przygotowany do ich wydawania. Sam prowadził kurs edytorski. Opublikował: *Zagadnienie wydawnictw źródeł historycznych*¹⁹, *Archiwa jako warsztat pracy*

¹⁰ Marian Friedberg, *Założenie i pierwotne dzieje kościoła NM Panny w Krakowie (XIII–XV w.)*, „Rocznik Krakowski” 1929, R. 22, s. 1–31.

¹¹ Marian Friedberg, *Ołtarz krakowski Wita Stwosza*, „Przegląd Zachodni” 1952, z. 7–8, s. 673–706.

¹² Marian Friedberg, *Zagadnienie powstania ołtarza Wita Stwosza w świetle źródeł archiwalnych*, „Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Polskiej Akademii Umiejętności”, 1951, t. 52, nr 2, s. 71–74.

¹³ Marian Friedberg, *Klientela świecka biskupa krakowskiego w w. XII–XIV. Ze studiów nad organizacją społeczeństwa w Polsce średniowiecznej*, [w:] *Studia historyczne ku czci Stanisława Kutrzeby*, Kraków 1938, s. 165–216.

¹⁴ Marian Friedberg, *Kancelaria miasta Krakowa do połowy XVIII wieku*, „Archeion” 1955, t. 24, s. 277–304.

¹⁵ Marian Friedberg, *Kancelaria miasta Kazimierza pod Krakowem 1335–1802*, „Archeion” 1962, t. 36, s. 137–170.

¹⁶ Marian Friedberg, *Inwentarz archiwum miasta Kazimierza z l. 1335–1802*, Warszawa 1966.

¹⁷ *Cracovia artificum 1501–1550*, wyd. Marian Friedberg, *Źródła do Historii Sztuki i Cywilizacji w Polsce* t. 5, z. 1–3, Kraków 1937–1948.

¹⁸ Marian Friedberg, *Klejnoty Długoszowe*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego” 1930, t. 10, s. 1–113.

¹⁹ Marian Friedberg, *Zagadnienie wydawnictw źródeł historycznych*, „Archeion” 1954, t. 22, s. 59–87.

wydawniczej²⁰ (oprac. wspólnie z Tadeuszem Menclem), *Najważniejsze zadania badawcze archiwisty*²¹, *Wydawanie drukiem źródeł archiwalnych. Metoda i technika pracy archiwalnej*²², *Przygotowanie do zawodu archiwisty*²³. Pragnął pozostawić po sobie historię Archiwum Aktów Dawnych Miasta Krakowa, instytucji, której poświęcał się całkowicie. Śmierć przerwała to zamierzenie. Zdążył przedstawić losy archiwów krakowskich w czasie okupacji w artykule *Archiwa, biblioteki krakowskie 1939–1945/1946*, opublikowanym w serii wydawniczej Biblioteka Krakowska²⁴.

Na prośbę uczelni, redakcji czy poszczególnych osób opracowywał liczne recenzje, podsumowujące dorobek naukowy badaczy do przekwalifikowania na wyższe stopnie naukowe lub recenzje wydawnicze. Zawsze był skrupulatny, rzetelny w swej ocenie i zarazem serdeczny. Doceniał znaczenie pomocy naukowych. Sam sporządził indeks do ksiąg wiertelniczych krakowskich. Pod jego okiem opracowywano indeks ksiąg metrykalnych parafii krakowskich.

Profesor w Archiwum pracował przez 44 lata. Ukochał to miejsce i nie skorzystał z oferty podjęcia pracy na uniwersytecie. Przeszedł wszystkie szczeble kariery zawodowej, włącznie z dyrekturą w najtrudniejszych latach 1939–1951. Po włączeniu Archiwum Aktów Dawnych do Archiwum Państwowego w Krakowie na mocy dekretu o archiwach z 1951 r. Profesor otrzymał tytuł kustosza i funkcję kierownika oddziału akt miejskich (dawne Archiwum Aktów Dawnych), pełnił ją do 1956 r. Później, ze względu na zły stan zdrowia, przekazał kierownictwo swej uczennicy Stanisławie Pańków, kustoszowi Archiwum Państwowego. Z tego samego powodu przeszedł na emeryturę w listopadzie 1968 r. Niestety, po kilku miesiącach zmarł w dniu 30 marca 1969 r. po nieszczęśliwym złamaniu nogi w biodrze. Został pochowany na cmentarzu Rakowickim.

²⁰ Marian Friedberg, Tadeusz Mencil, *Archiwa jako warsztat pracy wydawniczej*, „Archeion” 1956, t. 25, s. 184–206.

²¹ Marian Friedberg, *Najważniejsze zadania badawcze archiwisty*, „Archeion” 1962, t. 37, s. 64–67.

²² Marian Friedberg, *Wydawanie drukiem źródeł archiwalnych. Metoda i technika pracy archiwalnej*, Warszawa 1963.

²³ Marian Friedberg, *Przygotowanie do zawodu archiwisty*, „Archeion” 1966, t. 44, s. 7–29.

²⁴ Marian Friedberg, *Archiwa i biblioteki krakowskie 1939–1945/1946*, [w:] *Kraków pod rządami wroga*, red. Jan Dąbrowski, Biblioteka Krakowska nr 104, Kraków 1946, s. 94–120.

M. Friedberg habilitował się w 1945 r. na UJ na podstawie swego sztandarowego dzieła *Kultura polska a niemiecka. Elementy rodzime a wpływy niemieckie w ustroju i kulturze Polski średniowiecznej*²⁵, pisanego w czasie okupacji hitlerowskiej, a opublikowanego przez Instytut Zachodni w 1946 r., nagrodzonego przez Polską Akademię Umiejętności (dalej: PAU) w 1947 r. W 1954 r. na mocy decyzji Centralnej Komisji Kwalifikacyjnej otrzymał tytuł profesora nadzwyczajnego. Od 1936 r. był członkiem Komisji Historycznej i Komisji Historii Sztuki PAU. W 1949 r. został powołany na członka korespondenta PAU i dyrektora wydawnictw Komisji Historycznej PAU. Był wieloletnim członkiem Polskiego Towarzystwa Historycznego oraz Towarzystwa Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, w którym pełnił różne funkcje. Wraz z małżonką założyli filię Instytutu Zachodniego w 1946 r. i przez kilka lat prowadzili w swym mieszkaniu stację naukową Instytutu. W 1953 r. M. Friedberg został powołany na członka Rady Archiwalnej przy Naczelnym Dyrektorzem Archiwów Państwowych, a w latach 1953–1956 członka komitetu redakcyjnego „Archeionu”. Za zasługi w państwowej służbie archiwalnej otrzymał Krzyż Oficerski Orderu Odrodzenia Polski, Złoty i Srebrny Krzyż Zasługi, Złotą Odznakę Miasta Krakowa.

Trzeba pamiętać, że Profesor był człowiekiem głębokiej wiary. Cichy, subtelny, dyskretny, nigdy nie obnosił się ze swoim światopoglądem. Cenił przynależność do Sodalicji Mariańskiej, przed śmiercią wyraził życzenie, by na klepsydze umieścić tytuł *Sodalis Marianus*.

Po krótkim przybliżeniu życia Profesora i jego dorobku naukowego pragnę szczególną uwagę zwrócić na dwa aspekty jego działalności: nieugiętą postawę w czasie okupacji i zaangażowanie w wychowanie i naukę zawodu nowego pokolenia archiwistów.

Po wybuchu II wojny światowej Friedbergowie stanęli przed dylematem, czy na prośbę rodziny ewakuować się do Lwowa, czy pozostać w Krakowie. Wybrali drugie rozwiązanie i pozostali na posterunku, by dzielić los rodaków pod okupacją niemiecką. Profesor uznał, że może, jak żołnierz, przyjąć odpowiedzialność za losy Archiwum Aktów Dawnych Miasta Krakowa, zwłaszcza że dotychczasowy dyrektor, legionista Ludwik Strojek wraz z urzędnikami miejskimi opuścił Kraków, by przedostać się do Rumunii. Prezydium Miasta Krakowa powierzyło M. Friedbergowi, jako zastępcy dy-

²⁵ Marian Friedberg, *Kultura polska a niemiecka. Elementy rodzime a wpływy niemieckie w ustroju i kulturze Polski średniowiecznej*, t. 1 i 2, Poznań 1946.

rektora, kierownictwo Archiwum, stanowisko to Profesor pełnił przez cały okres okupacji. Bronił całości zasobu, mimo nacisków i pogróżek sprzeciwiając się niemieckim miejskim władzom archiwalnym, by wywieźć najstarsze zbiory do Norymbergi lub ekspozować je na różnych propagandowych wystawach. Umiejętnie wygrywał rozdziewki między miejskimi niemieckimi władzami archiwalnymi (podlegało im Archiwum Aktów Dawnych) a niemiecką Naczelną Dyрекcją Archiwów Generalnego Gubernatorstwa z Erichem Randtem na czele, sprawującą nad archiwami nadzór fachowy i naukowy. Jak Profesor utrzymywał, przy całym swym zaślepieniu nazistowskim, dr E. Randt był jednak wytrawnym archiwistą i doceniał wartość zbiorów. W przekonaniu, że Kraków będzie zawsze niemiecki, nie zgadzał się na próby rozproszenia zasobu. Jego też przekonali prof. M. Friedberg i doc. Włodzimierz Budka, dyrektor Archiwum Państwowego w Krakowie, by w czasie zbliżania się frontu w 1944 r. ukryć akta archiwów krakowskich, lwowskich i przemyskich w opactwie benedyktynów w Tyńcu, a nie wywozić ich do zamku w Sudetach.

W Archiwum żył Profesor w ciągłym stresie. Nigdy nie było wiadomo, kiedy urzędnicy niemieccy wpadną na kontrolę lub wezwą do magistratu na rozmowę. Mimo to ukrył w magazynach zagrożone wywozem akta wielu polskich instytucji. Włączył się też do wydawania w latach 1939–1941 prac naukowych PAU w drukarni uniwersyteckiej, z datą 1939. Korekty robiła M. Friedbergowa. Wydawnictwa rozprowadzano wśród pracowników naukowych; dużą część przechowywali Friedbergowie w swoim domu. W czasie okupacji i zaraz po wojnie ich mieszkanie było azylem dla wysiedlonych. Najpierw zatrzymali się tu zmuszeni do opuszczenia Poznania Zygmunt i Maria Wojciechowsy z dziećmi, z Markowej przybyła cioteczna siostra Leona Olbrycht z małoletnim synem, ze Lwowa przyjechał działacz podziemia Józef Zieliński, przyjaciel Friedbergów, potem także powróciła z zesłania jego żona z synkiem. W mieszkaniu Friedbergów dochodziło do spotkań ludzi zaangażowanych w konspirację, zajmujących się kolportażem tajnej prasy itp. Warto zacytować urywek zamieszczonego w „Tygodniku Powszechnym” wspomnienia pośmiertnego Józefa Zielińskiego o Profesorze:

Mieszkanie pp. Mariana i Marii Friedbergów to był nie tylko w czasie okupacji istny dom zajezdny dla uchodźców i ściganych przez okupanta ludzi, ale przede wszystkim jedna z bardziej znanych krakowskiemu podziemi melin konspiracyjnych. Tutaj był punkt rozdzielczy prasy konspiracyjnej, tutaj dosłownie setki razy w ciągu okupacyjnego 5-lecia

było miejsce kontaktów i zebrań osób związanych z Delegaturą na Kraj, organizacji politycznych i wojskowych, tajnego nauczania, na zebraniach naukowych tajnego Polskiego Towarzystwa Historycznego skończywszy. Ten swój wkład, równie przecież ryzykowny, jak bezpośredni udział w walce politycznej czy zbrojnej, wielce sobie zmarły Profesor i jego małżonka cenili i aż do końca okupacji z pełnym oddaniem i gotowością tej sprawie służyli²⁶.

Państwo Friedbergowie opowiadali mi, że w niektóre dni trudno było jeszcze kogoś wcisnąć na nocleg, nie tylko w pokojach, ale i w kuchni. By wszystkich jakoś ugościć, M. Friedbergowa wyzbywała się kosztowności i przedmiotów wartościowych. Po wojnie przybyła do Friedbergów ze Lwowa rodzina Pohoreckich (cioteczna siostra M. Friedbergowej ze strony przybranej matki, Gabriela z Popielów z mężem Feliksem i dwiema córkami: Anną i Józefą). Kiedy Lwów został oderwany od Polski, zamieszkali na stałe u Friedbergów. Feliks Pohorecki, wybitny archiwista lwowski został zatrudniony w Archiwum Państwowym w Krakowie przy ulicy Grodzkiej 52. Nie mógł się pogodzić z utratą Lwowa i miłość do tego miasta przyplacił życiem.

Po wojnie, w 1946 r., M. Friedberg został znowu poddany próbie wielkiej odwagi. Po aresztowaniu w Archiwum dr. Henryka Müncha, żołnierza AK, po zakończeniu wojny działacza i archiwisty organizacji Wolność i Niezawisłość, Profesor był wielokrotnie przesłuchiwany przez UB. Dostał nakaz odszukania i wydania władzom wszelkich archiwaliów WiN ukrytych w magazynach przez H. Müncha. M. Friedberg po godzinach pracy penetrował magazyny Archiwum Aktów Dawnych Miasta Krakowa i znajdował ukryte w fascykułach luźnych akt miejskich różne pamiątki znalezione przy oficerach zamordowanych w Katyniu. Pamiątki każdej z ofiar były opakowane oddzielnie w woskowy papier. Profesor przynosił dokumenty do swego mieszkania i tam z żoną je przepakowywali. Materiały te przekazał do Kurii Metropolitalnej w Krakowie, natomiast do UB dostarczył przepisane przez M. Friedbergową na starym papierze jakieś artykuły związane z ziemiami zachodnimi²⁷. Po wypuszczeniu H. Müncha z więzienia M. Friedberg przyjął go serdecznie, nie robiąc żadnych wymówek. W 1968 r. po zajęciach studenckich stał twardo po stronie aresztowanych młodych kolegów z Archiwum.

²⁶ J. Zieliński, *Marian Friedberg...*

²⁷ K. Jelonek-Litewka, *Tak ratowano akta katyńskie...*

M. Friedberg był wspinałym wychowawcą młodego pokolenia archiwistów. Przez pewien czas w latach 50. prowadził zajęcia z nauk pomocniczych historii i archiwistyki na UJ. W związku z zakazem pracy w dwu instytucjach zdecydował się na pozostanie w umiłowanym Archiwum i nie przyjął oferty objęcia katedry na Uniwersytecie Wrocławskim. Przez dziesięć lat prowadził praktyki studentów archiwistyki prof. Andrzeja Tomczaka z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Do praktykantów dołączali nowo przyjęci pracownicy Archiwum krakowskiego. Miałam to szczęście, że po rozpoczęciu pracy w Archiwum w 1964 r., wraz z drugim nowo zatrudnionym pracownikiem Aleksandrem Litewką, dołączyliśmy do studentów z Torunia. Zajęcia z Profesorem były prawdziwą przyjemnością. Krok po kroku odkrywał przed nami tajniki wiedzy archiwalnej. W trakcie pokazu ciekawych dokumentów, ksiąg i innych zbiorów objaśniał zarazem, w jaki sposób należy je opracowywać. Przy tym zaznajamiał nas z pojęciami archiwalnymi, takimi jak zasób, zespół, zbiór, kolekcja, spuścizna itp. Główne zasady archiwalne przynależności zespołowej i terytorialnej, po jego wyjaśnieniach, nie nastroczały nam trudności. Profesor dał nam do opracowania niewielki zespół introligatorów krakowskich. Uczył inwentaryzacji dokumentów pergaminowych i papierowych, ksiąg, akt luźnych. Tłumaczył, że należy uszanować stary układ akt, a nie od razu go burzyć w przekonaniu o własnej mądrości. Uczył, jak trzeba opracowywać wstęp do inwentarza po wcześniejszym zapoznaniu się z literaturą przedmiotu i organizacją wewnętrzną danej instytucji. Był otwarty na wszelkie pytania i wątpliwości. W lot rozumiał, o co nam chodzi w nieporadnych czasach pytaniach. Organizował nam pokazy w różnych oddziałach Archiwum i w archiwach terenowych. Postarał się, byśmy w Dziale Rękopisów Biblioteki Jagiellońskiej zobaczyli najciekawsze rękopisy, w tym „Kodeks” Baltazara Behema i „Banderię Prutenorum” Jana Długosza, a w Dziale Starych Druków najciekawsze zbiory. Wiedza przekazana wówczas przez Profesora służyła mi w czasie długoletniej pracy w Archiwum. Także w następnych latach przekonałam się, że Profesor był zwolennikiem rzetelnego przekazywania wiedzy. Udzielał wnikliwych konsultacji, lubił rozmawiać z zainteresowanymi. Uważał, że Archiwum pełni w pewnym sensie rolę mecenasa nauki i sztuki. Wspominał, ilu to wybitnych historyków, artystów, teatrologów, dziennikarzy korzystało z rzetelnej wiedzy, udzielonej im przez archiwistów, począwszy od Stanisława Wyspiańskiego, poprzez dyrektorów teatru, aktorów, reżyserów, recenzentów itp. Ja sama pamiętam znanych teatrologów: Alfreda Woy-

cickiego (1906–1971), który przychodził po radę do Archiwum i Jerzego Gota (1923–2004), który przygotowywał programy do sztuk wystawianych w Teatrze Starym, zawsze na podstawie materiałów zaczerpniętych z Archiwum. Profesor M. Friedberg zawsze, kiedy za zgodą NDAP przychodził codziennie do pracy w późniejszej godzinie, zanim usiadł za biurkiem, witał się serdecznie z każdym z osobna. Z jego odejściem zamknęła się pewna karta w dziejach Archiwum.

Spuścizna Marii i Mariana Friedbergów w Archiwum Narodowym w Krakowie

W 1989 r. na prośbę sędziwej, będącej w złym stanie zdrowia M. Friedbergowej, za zgodą ówczesnego dyrektora Archiwum Państwowego w Krakowie prof. Zbigniewa Perzanowskiego, pracowałam przez dłuższy czas w jej mieszkaniu, spisując książki i przygotowując spuściznę Państwa Friedbergów do przekazania do krakowskiego Archiwum Państwowego. Spisywanie książek zakwalifikowanych do przejęcia przez Archiwum Państwowe nie nastęrczało trudności – ewidencjonowałam poszczególne dzieła według kolejności na regałach. Gorzej wyglądała sprawa spuścizny będącej w głębokim nieporządku. Układ tych materiałów, kiedyś częściowo nadany przez M. Friedbergową (szczególnie korespondencja), został całkowicie zaburzony i przemieszany. Nie lepiej przedstawiała się sprawa opracowań naukowych. Poszczególne teczki zostały rozrzucone bez ładu i składu w rozmaitych miejscach w pokoju przez opiekunki M. Friedbergowej, zatrudnione przez sprawującego nad nią opiekę Jacka Olbrychta, syna L. Olbrychtowej, ciotecznej siostry M. Friedbergowej. Opiekunki uznały, że jest to bardzo dobry materiał do przekazania na makulaturę. Wobec takiego zagrożenia postanowiłam przenieść akta do Archiwum bez nadawania im układu, zwłaszcza że nie dało się tego zrobić na miejscu w mieszkaniu. Spakowałam akta do kartonów, wydzielając jedynie ewidentną makulaturę i rozmaite czasopiśma: w sumie umieściłam całą spuściznę w 49 pudłach rozmaitej wielkości. Podczas pakowania zorientowałam się, że spuściznę stanowią nie tylko akta Mariana i Marii Friedbergów, ale także materiały rodziców i sióstr Profesora oraz rodziny Pani Friedbergowej. Paczki przewiozłam do Archiwum Państwowego w Krakowie przy ulicy Siennej 16, do Oddziału III akt miejskich, dawnego Archiwum Aktów Dawnych Miasta Krakowa (jego dyrektorem w latach 1939–1951 był prof. M. Friedberg). Trudno ustalić, ile materiałów zostało wcześniej zniszczonych. Spuścizna i tak jest ogromna.

Porządkowanie spuścizny zaczęłam na początku lat 90., ale w pełni prace ruszyły od 1996 r. – zaczęłam wówczas opracowywać spuściznę Friedbergów na prowadzonych przeze mnie miesięcznych praktykach II stopnia dla studentów UJ i Papieskiej Akademii Teologicznej. Na kartach inwentarzowych spisywaliśmy kolejne partie materiałów wyjmowanych z pudeł. Po zewidencjonowaniu całości rozsegregowałam akta wg osób przynależnych do spuścizny. W ten sposób wydzieliliśmy akta należące do Profesora, M. Friedbergowej, dziadków i rodziców Profesora, jego siostr i krewnych, rodziców M. Friedbergowej, jej krewnych i znajomych. Korespondencję rozdzieliliśmy wg adresatów, a w ramach każdego adresata w kolejności alfabetycznej nadawców, czy to osób prywatnych, czy instytucji. W porządku alfabetycznym ułożone zostały także akta osób zaprzyjaźnionych i obcych, natomiast załączniki – w porządku rzeczowym. W ramach każdej z osób podzieliliśmy materiały na akta biograficzne, materiały odnoszące się do działalności twórcy spuścizny i prace twórcy spuścizny. W przypadku niektórych osób, np. pradziadków, dziadków, krewnych i znajomych zachowały się jedynie fragmenty dotyczące życia lub działalności. Ostatnim etapem pracy było pogrupowanie materiałów każdej osoby, poczynając od Profesora, zgodnie ze schematem układu materiałów spuścizny w grupach, przewidzianym w *Wytycznych opracowania spuścizn archiwalnych po uczonych*²⁸ Archiwum Polskiej Akademii Nauk (dalej: PAN). Jedyne odstępstwo od *Wytycznych* w przypadku Archiwum Państwowego w Krakowie polega na zmianie kolejności trzech pierwszych grup. Zaczynamy inwentarz archiwalny danego twórcy spuścizny nie od jego prac, lecz od akt biograficznych, materiałów dotyczących jego działalności i dopiero potem prac twórcy. Kolejność dalszych grup pozostała zgodna z *Wytycznymi*. W przypadku Profesora i jego żony wydzieliliśmy jako osobną wspólną grupę korespondencję narzeczeńską, małżeńską oraz rodzinną. Wspólnie potraktowano też grupę osób zaprzyjaźnionych i obcych oraz załączniki dotyczące obojga Friedbergów. Natomiast korespondencję kierowaną do każdego z nich indywidualnie i do pozostałych twórców spuścizny zamieściliśmy wewnątrz akt danego twórcy w układzie alfabetycznym wg osób prywatnych lub instytucji, nadawców korespondencji. Ostateczny układ inwentarza opracowałam

²⁸ *Wytyczne opracowania spuścizn archiwalnych po uczonych*, oprac. Hanna Dymnicka-Wołoszyńska, Zygmunt Kolankowski przy udziale Stanisława Chankowskiego, Jana A. Igielskiego, Józefa Mizikowskiego, Elżbiety Sztraj, Warszawa 1990.

sama. Ukończyłam pracę w 2008 r., będąc już na emeryturze. Spuścizna obejmuje 1 301 jednostek archiwalnych (10,5 mb). Każdą jednostkę umieszczono w osobnej teczce, a w każdej teczce materiały ułożone są w porządku chronologicznym. Wszystkie te czki w kolejności numerów włożono do pudeł tekturowych. Sygnatury poszczególnych jednostek w czasie porządkowania składały się z symbolu literowego MMF i kolejnych numerów. Obecnie sygnatura jednostki obejmuje numer Archiwum (Archiwum Narodowe w Krakowie – 29), numer zespołu (1345) oraz kolejny numer jednostki w zespole.

Schemat spuścizny we fragmentach, zwłaszcza korespondencji, przepisał na komputerze Aleksander Litewka, a do bazy danych IZA inwentarz wprowadziła Magdalena Kusak, za co im serdecznie dziękuję. Dziękuję serdecznie również wszystkim studentom opracowującym akta w czasie praktyk. Bez ich pomocy i zaangażowania nie dałabym sobie rady.

Spuściznę profesora Mariana Friedberga otwierają materiały biograficzne. Są to: autobiografia, kopia aktu urodzenia, świadectwa szkolne i dokumentacja studiów uniwersyteckich, dyplom doktorski, stypendium na kontynuację studiów we Francji, odpisy dokumentów dotyczących habilitacji i przyznania profesury na UJ oraz akt zawarcia małżeństwa z Marią Mazankówną. W tej grupie zawarte są notatki i zeszyty z okresu studiów nauk pomocniczych historii i łaciny, dokumenty świadczące o przynależności Profesora do Sodalicii Mariańskiej i Arcybractwa Nieustającej Adoracji Najświętszego Sakramentu, jego książeczki do modlitwy. Znajdują się tam również zdjęcia, zaproszenia na śluby, sesje, wystawy, dyplomy i odznaczenia, materiały odnoszące się do spraw dziedziczenia spuścizny naukowej po stryju Wilhelmie Friedbergu, akta dotyczące spraw mieszkaniowych, w tym starań o dodatkową powierzchnię mieszkaniową z uwagi na stan zdrowia i działalność naukową. Dział ten kończy dokumentacja medyczna śmierci Profesora, klepsydry, nekrologi i zdjęcia z pogrzebu.

W drugiej grupie zamieszczono materiały związane z zatrudnieniem Profesora w Archiwum, jego sprawozdania z pracy i dzienniczki pracy. Przechowywana jest tam również dokumentacja związana z działalnością prof. M. Friedberga w Radzie Archiwalnej przy Naczelnym Dyrektorsze Archiwów Państwowych i w Komitecie redakcyjnym „Archeionu” i „Tek Archiwalnych”, w PAU i w PAN, w towarzystwach naukowych: Towarzystwie Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, Polskim Towarzystwie Archeologicznym, w Instytucie Zachodnim. Znajdują się tam ponadto mate-

riały dokumentujące udział w kwerendach naukowych w zasobie Archiwum: do dziejów polsko-szwedzkich, kontaktów z Włochami, dokumentacja wystaw archiwalnych, wreszcie opinie nt. dorobku naukowego licznych badaczy, m.in. w związku ze staraniem o tytuł profesora, recenzje wydawnicze na zlecenie PAU, Instytutu Zachodniego, Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie, „Archeionu” itp.

Trzecią grupę spuścizny Profesora otwiera jego, wspomniane już, epokowe dwutomowe dzieło *Kultura polska a niemiecka. Elementy rodzime a wpływy niemieckie w ustroju i kulturze Polski średniowiecznej*. Praca ta została też przetłumaczona na język francuski i tekst francuski w maszynopisie znajduje się w spuściznie. Umieszczony jest tam również referat Profesora wygłoszony w Polskim Towarzystwie Historycznym pt. „Zagadnienie wpływów niemieckich na polską kulturę w średniowieczu”. W tej grupie materiałów znalazły się artykuły i referaty oraz notatki prof. Friedberga związane z jego zainteresowaniami tematyką genezy rycerstwa polskiego, najdawniejszego jego ustroju, rozmieszczenia rodów rycerskich. Zwieńczeniem tych badań jest krytyczne wydanie *Klejnotów Długoszkowych*, dotyczących rodów rycerskich²⁹. W spuściznie Profesora zachował się druk korektorski *Klejnotów*, brudnopis, odpisy i fotografie rękopisów „Klejnotów rycerstwa polskiego” Jana Długosza oraz notatki. Tematyka powstawania miast polskich i ich roli w dziejach kultury polskiej oraz ustroju miast była również przedmiotem badań naukowych Profesora. Szczegółowo analizował zagadnienia kancelarii staropolskiej Krakowa, a także Kazimierza pod Krakowem. W spuściznie pozostały rękopisy tych artykułów z notatkami oraz inwentarz archiwum miasta Kazimierza. Z dziejami Krakowa łączą się opracowania źródłowe nt. początkowych dziejów kościoła NMP w Krakowie w XIII–XV w. i powstania ołtarza mariackiego Wita Stwosza³⁰, kontynuacja wydania J. Ptaśnika *Cracovia Artificum 1501–1550*³¹, ich rękopisy, brudnopisy, recenzje, notatki, druki korektorskie również znajdują się w spuściznie Profesora. Jako wybitny znawca nauk pomocniczych historii ze szczególnym umiłowaniem heraldyki ustalił ostatecznie wygląd herbu miasta Krakowa. W spuściznie Profesora znajduje się egzemplarz *Herbu*

²⁹ „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego” 1930, t. 10, s. 1–113. Zob. przyp. 18.

³⁰ M. Friedberg, *Ołtarz krakowski...*; idem, *Zagadnienie powstania ołtarza...*

³¹ *Cracovia artificum 1300–1500*, wyd. Jan Ptaśnik, Źródła do Historii Sztuki i Cywilizacji w Polsce t. 4, Kraków 1917.

*miasta Krakowa*³² oraz notatki i brudnopisy. Na prośbę rozmaitych instytucji prof. Friedberg opierając się na swych badaniach heraldycznych ustalał herby różnych miast polskich; w spuściźnie przechowywane są materiały związane z tymi badaniami. W teźże spuściźnie zachowały się opracowane przez Profesora konspekty wykładów i ćwiczeń z archiwistki, które prowadził dla studentów UJ, jak również programy kursu edytorskiego dla archiwistów, metodyki i techniki pracy wydawniczej. Należy wreszcie wspomnieć o zgromadzonym bogactwie materiałów do historii Archiwum Aktów Dawnych Miasta Krakowa i archiwów w Polsce, które pozostały w spuściźnie, a których nie zdążył już wykorzystać. Zgodnie z instrukcją w tej grupie zamieszczono liczne recenzje wydawnictw naukowych opracowane przez Profesora na prośbę autorów oraz wspomnienia o zmarłych, np. profesorze W. Semkowiczu, Mieczysławie Niwińskim i Janie Diehmie.

W spuściźnie Marii Friedbergowej zachowały się akta biograficzne: metryka urodzenia w 1900 r., akt śmierci rodzonej matki Janiny z Mazanków Kowal oraz akta adopcji Marii przez brata matki, wziętego lekarza lwowskiego Ignacego Mazanka (1866–1937), ożenionego ze Stefanią z Popielów (1877–1935). Było to małżeństwo bezdzietne. Po adopcji M. Mazankówna przenieśli się do Lwowa z Łańcuta, gdzie do tamtej pory opiekował się nią drugi brat matki ks. Walenty Mazanek (1871–1935). We Lwowie ukończyła gimnazjum w 1919 r., wcześniej wzięła udział w obronie Lwowa przed Ukraińcami. Studiowała historię na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie. Zachowały się świadectwa szkolne, zeszyty gimnazjalne i z okresu studiów, dzienniki pisane w latach 1909–1981, rachunki domowe i zdjęcia. Ciekawa jest dokumentacja nabycia kamienicy przy ulicy Retoryka 3 w Krakowie dla Marii przez jej rodziców. W tym domu Maria i Marian Friedbergowie zamieszkiwali od ślubu do śmierci. W spuściźnie brak informacji o końcowym okresie życia M. Friedbergowej, która zmarła w 1993 r. w domu opieki siostr Albertynek przy ulicy Woronicza w Krakowie, gdzie umieszczono ją w ostatnim roku życia na prośbę wiceprezydenta Krakowa Jana Friedberga, krewnego jej męża.

We Lwowie M. Mazankówna została zatrudniona jako bibliotekarka w Zakładzie Naukowym im. Ossolińskich. Ceniła tę pracę i stosunki tam panujące. Zajmowała się głównie zbieraniem materiałów i opracowywa-

³² M. Friedberg, *Herb miasta Krakowa...*, s. 97–138.

niem *Bibliografii historii polskiej* w „Kwartalniku Historycznym”³³, „Przewodnika Bibliograficznego” i *Bibliografii bibliografii, bibliotekarstwa i bibliofilstwa*³⁴. Zachowały się egzemplarze korektorskie *Bibliografii historii polskiej* z lat 1930, 1935–1937, liczne notatki i fiszki, maszynopis „Przewodnika Bibliograficznego” z lat 1926–1928, materiały do *Bibliografii historii polskiej* z lat 1928–1954, instrukcja typograficzna i opis bibliograficzny stosowane w tejże *Bibliografii*. Opracowała bibliografię do francuskiego podręcznika Zygmunta Wojciechowskiego *Historia ustroju Polski*³⁵. Była przede wszystkim wybitną korektorką wydawnictw. W spuściznie zachowały się egzemplarze korektorskie *Królowej Bony* Władysława Pociechy³⁶, *Paleografii łacińskiej* W. Semkowicza³⁷, *Rachunków wielkorządowych krakowskich z 1471 r.* Romana Grodeckiego³⁸, „Kwartalnika Historycznego”. Opracowała uwagi do instrukcji wydawniczej dla źródeł historycznych do połowy XVI w. oraz uwagi krytyczne do regulaminu redakcji „Kwartalnika Historycznego”. Trzeba przypomnieć, że robiła korektę wszystkich prac męża oraz prac przyjaciół, np. *Testamentu Zygmunta Augusta* Olgi Łaszczyńskiej³⁹.

Niemal połowa całej spuścizny Friedbergów to korespondencja rodzinna i prywatna obojga. Nawet pobieżna lektura listów narzeczęńskich i małżeń-

³³ Maria Mazankówna, Kazimierz Tyszkowski, *Bibliografia historii polskiej za rok 1926*, „Kwartalnik Historyczny” 1927, R. 41, s. 208–231, 400–432; iidem, *Bibliografia historii polskiej za rok 1927*, „Kwartalnik Historyczny” 1928, R. 42, s. 179–200, 431–462; iidem, *Bibliografia historii polskiej za rok 1928*, „Kwartalnik Historyczny” 1929, R. 43, s. 3–72.

³⁴ *Bibliografia bibliografii, bibliotekarstwa i bibliofilstwa za r. 1930*, oprac. Maria Mazankówna-Friedbergowa, dodatek do „Przeglądu Bibliotecznego” 1930, R. 4 (30); za r. 1931, dodatek do „Przeglądu Bibliotecznego” 1931, R. 5; za r. 1932, dodatek do „Przeglądu Bibliotecznego” 1933, R. 6; za r. 1933, dodatek do „Przeglądu Bibliotecznego” 1934, R. 7; za r. 1934, dodatek do „Przeglądu Bibliotecznego” 1936, R. 8.

³⁵ *Oswald Balzer et les problèmes de l’histoire du droit polonais*, oprac. Zygmunt Wojciechowski, Paryż 1933.

³⁶ Władysław Pociecha, *Królowa Bona (1494–1557): czasy i ludzie Odrodzenia*, t. 1–4, Poznań 1949–1958.

³⁷ Władysław Semkowicz, *Paleografia łacińska*, Kraków 1951.

³⁸ *Rachunki wielkorządowe krakowskie z r. 1471*, oprac. Roman Grodecki, Archiwum Komisji Historycznej S. 2, t. 4, nr 7, Kraków 1950.

³⁹ *Testament Zygmunta Augusta*, oprac. Antoni Franaszek, Olga Łaszczyńska, Stanisław Edward Nahlik, Państwowe Zbiory Sztuki na Wawelu. Źródła do Dziejów Wawelu t. 8, Kraków 1975.

skich świadczy o wielkim zaangażowaniu uczuciowym i wzajemnym przywiązaniu. Także korespondencja z rodzicami, rodzeństwem, dziadkami, wujostwem i kuzynami jest świadectwem niezwyklej empatii, dobroci, czułości i chęci pomocy w każdej trudnej sytuacji. To bogaty materiał do ukazania nietuzinkowej osobowości każdego z małżonków. Przebadanie korespondencji Friedbergów ze światem nauki, przyjaciółmi, kolegami, uczniami rzuca nowe światło na ich postacie.

Materiały rodzinne (rodowe) przynależne do spuścizny prof. M. Friedberga to tablice genealogiczne i materiały do historii rodziny Friedbergów sporządzone, przy pomocy Profesora, przez jego ojca Jana Friedberga (1870–1949). Zachowały się również fragmenty spuścizn członków rodziny Friedbergów, głównie w postaci akt biograficznych (metryki chrztów, ślubów, zgonów), czasem fragmenty dotyczące zatrudnienia lub – jak w przypadku Wilhelma Friedberga, brata Jana – pracy naukowej o mięczakach mioceńskich na ziemiach polskich. W spuściznie zachowały się fragmentarycznie także akta dziadków Profesora: Józefa Antoniego Friedberga i jego żony Teresy z domu Sabatowicz, siostr J. Friedberga: Marii Honoraty i Anny Friedberg. Ze strony matki Profesora Wandy z domu Kotiers (1877–1958) w spuściznie znajdują się podobne materiały pradziadków Profesora Jana Kotiersa i jego żony Teresy z domu Ciepłińskiej, dziadków Franciszka Kotiersa i jego żony Zofii z domu Nycz, Jana Walentego Kotiersa, brata Franciszka oraz Zdzisława Kotiersa, ukochanego wuja Profesora.

Duża ilość materiałów pozostała po J. Friedbergu, ojcu Profesora, historyku, wybitnym profesorze gimnazjalnym i dyrektorze gimnazjów we Lwowie, Ostrowie Wielkopolskim i VI Gimnazjum im. Tadeusza Kościuszki w Krakowie-Podgórzu. Prócz typowych akt biograficznych, akt uniwersyteckich, egzaminów nauczycielskich i akt zatrudnienia, w jego spuściznie znajdujemy memoriał do Rady Szkolnej Krajowej z lat 1915/16 w sprawie nauczania historii i geografii oraz drukowane prace do nauczania historii. J. Friedberg opracowywał programy szkolne i dzielił się uwagami na temat metodyki nauczania. Zostawił liczne konspekty do prowadzenia lekcji. Wykorzystywał wszelkie rocznice, aby przekazać uczniom wiedzę o naszej historii. Był świetnym nauczycielem i propagatorem historii, a jego opracowania, wykłady, referaty, artykuły i pogadanki radiowe cechują się dużą różnorodnością tematyki. W 1912 r. uzyskał kontrakt od spadkobierców Anatola Lewickiego na poprawianie i uzupełnianie podręcznika *Zarys hi-*

*storii Polski*⁴⁰. Zachowało się kilka wydań tej książki z poprawkami J. Friedberga. Do najważniejszych jego prac naukowych należy przygotowywane w ostatnich latach życia czterotomowe dzieło „Dzieje narodu polskiego”, które niestety pozostało w maszynopisie i nie zostało opublikowane.

Ostatnia część materiałów rodzinnych prof. M. Friedberga to akta jego siostr: Heleny Friedberg (1908–1982) i Zofii Friedberg (1904–1983). Są to odpisy metryk urodzenia, chrztów i zgonów, pamiątki I Komunii Świętej, akta uniwersyteckie Wydziału Filozoficznego UJ, świadectwa ukończenia kursów, świadectwa pracy, akta przejścia na emeryturę. Więcej materiałów pozostało po H. Friedberg, znakomitej bibliotekarce Biblioteki Jagiellońskiej, pracownicze działy starych druków i wybitnej ich znawczyni. Są to sprawozdania z pracy, akta związane z działalnością w Stowarzyszeniu Bibliotekarzy Polskich oraz szereg artykułów w rękopisach i maszynopisach: „Polonika XVI w. w Bibliotece Jagiellońskiej”, „Osiemnastowieczne Monteskianna w Bibliotece Jagiellońskiej”, materiały do katalogu poloników, biogramy do *Polskiego słownika biograficznego*. W spuściznie pozostała niedokończona praca w rękopisie nt. Ziemi Łukowskiej do końca XVI w., w dwóch częściach. Do tego bogate materiały warsztatowe i opracowane mapy. Niewykluczone, że w zamiarze autorki miała to być dysertacja doktorska. Zachowała się także obfita korespondencja naukowa i prywatna. H. Friedberg zbierała kartki okolicznościowe (urodzinowe, imieninowe, świąteczne) oraz widokówki miejscowości A–Z, zamieszczone w formie załączników.

Na akta rodzinne Marii Friedbergowej składają się w pierwszym rzędzie materiały pozostałe po adopcyjnych rodzicach Ignacym i Stefanii Mazankach. Są to głównie akta biograficzne i majątkowe, wzajemna korespondencja małżonków Ignacego i Stefanii oraz listy I. Mazanka do jego rodziców Pawła i Agnieszki Mazanków. Po ks. Walentym Mazanku, bracie Ignacego, prócz akt osobistych zachowały się materiały z pobytu w seminarium duchownym w Przemyślu, akta dotyczące pracy na stanowiskach: katechety w Samborze i w Leżajsku, w kapelanii wojskowej i c.k. inspektora okręgowego szkół ludowych, katechety w seminarium nauczycielskim w Krośnie i w prywatnym seminarium nauczycielskim żeńskim siostr Boromeuszek w Łańcucie, a także korespondencja z różnymi osobami od 1879 r.

⁴⁰ Anatol Lewicki, *Zarys historii Polski i krajów ruskich z nią połączonych*, Kraków 1884.

Kuzynka M. Friedbergowej ze strony matki Gabriela z Popielów Pohorecka przekazała kilka niedrukowanych prac swego męża Feliksa Pohoreckiego (1890–1945), wybitnego archiwisty lwowskiego: „O ustroju władz, o archiwach i aktach w b. zaborze austriackim”, „O ustroju władz w b. zaborze pruskim (bez odzyskanej części Śląska)”, a także opracowania źródłowe przygotowane do druku. W tej części spuścizny zachował się notatnik córki Anny Pohoreckiej. W spuściznie jest też prywatna korespondencja L. Olbrychtowej, zamieszkałej wraz z M. Friedbergową po śmierci Profesora, oraz materiały rodziny Ładosiów, jej kuzynostwa ze strony rodzonej matki Janiny Kowal.

Kolejna VII grupa akt, wg schematu opracowywania spuścizn, obejmuje materiały osób obcych. W spuściznie Friedbergów ułożono je w porządku alfabetycznym wg nazwisk. Grupę rozpoczynają wspomnienie pośmiertne i wiersze pisarza, poety i dramaturga Wojciecha Bąka (1907–1961) z 1961 r. W krótkim omówieniu nie sposób przedstawić akt wszystkich osób reprezentowanych w tej grupie. Do bardzo ważnych należą materiały Łucji Charewiczowej z domu Strzeleckiej (1897–1943). Była znakomitą uczoną, historykiem, koleżanką M. Friedbergowej ze Lwowa; zginęła w obozie koncentracyjnym Auschwitz w 1943 r. W spuściznie znajduje się ofiarowana M. Friedbergowej jej praca *Z przeszłości lwowianek*⁴¹, fotografia i klepsydra oraz wspomnienia o niej pióra M. Friedbergowej. Inne materiały godne przypomnienia pozostały po Janie Bronisławie Richterze (1892–1930), bibliotekarzu Zakładu im. Ossolińskich we Lwowie, wśród nich rękopis jego polemiki dotyczącej wydawnictwa *Książka polska we Lwowie w XVI w.*⁴², nekrolog, klepsydra i projekt ustanowienia nagrody jego imienia z lat 1928–1930. Materiały po Józefie Zielińskim (1899–1976), przyjacielu obojga Friedbergów ze Lwowa, zawierają zaświadczenie z pracy, nekrologi i klepsydrę z dołączonymi wspomnieniami o nim, opracowanymi przez M. Friedbergową. W spuściznie przechowywana jest nadbitka pracy Zofii Kozłowskiej-Budkowej (1893–1986) *Szkice i materiały do dziejów Wiślicy*⁴³ z dedykacją autorki oraz Józefa Mitkowskiego (1911–1981) autorskie

⁴¹ Łucja Charewiczowa, *Z przeszłości lwowianek*, Warszawa 1935.

⁴² Anna Jędrzejowska, *Książka polska we Lwowie w XVI w.*, Lwów 1928.

⁴³ Zofia Kozłowska-Budkowa, *Szkice i materiały z dziejów Wiślicy*, [w:] *Studia związane z badaniami wiślickimi*, red. Włodzimierz Antoniewicz, Piotr Biegański, Rozprawy Zespołu Badań nad Polskim Średniowieczem Uniwersytetu Warszawskiego i Politechniki Warszawskiej t. 5, Warszawa 1970, s. 9–36.

rękopiśmienne dowcipne gazetki z wakacji: „Ilustrowane Nowiny Zakopiańskie” oraz „Echo Łysicy”, opracowane specjalnie dla prof. M. Friedberga, będące pokłosiem wypraw rodziny Mitkowskich w góry. W tej części spuścizny zawarte są zdjęcia osób zaprzyjaźnionych z Friedbergami: archiwistów krakowskich Adama Kamińskiego i Krystyny Waligórskiej, pracowników Archiwum Ziemińskiego we Lwowie, profesorki Uniwersytetu Warszawskiego Jadwigi Karwasińskiej oraz przyjaciół M. Friedbergowej ze Lwowa: Janiny Kelles-Krauz, córki Kazimierza, Olgi Łaszczyńskiej z Państwowych Zbiorów Sztuki na Wawelu i rodziny Z. Wojciechowskiego. Ponadto umieszczono tu nekrologi prasowe znanych osób z lat 1935–1980 i klepsydry osób zaprzyjaźnionych z lat 1912–1969.

Ostatnia, VIII grupa materiałów, to załączniki, m.in. *Sprawozdania Sodalicji Mariańskiej Inteligencji Męskiej w Krakowie*⁴⁴ z lat 1930–1931, czasopismo „Sodalis Marianus” z lat 1935–1939 oraz „Głos Brata Alberta” z 1938 r., opracowania religijne, m.in. „Ofiarowanie Polski Niepokalanemu Sercu Maryi” (powielane), rekolekcje i przemówienia radiowe księdza, później biskupa Jana Pietraszki, programy teatralne, zaproszenia na uroczystości, plan Warszawy, plan Lwowa z 1890 r., plany i mapy Generalnego Gubernatorstwa – Dystryktu Krakowskiego z czasów okupacji hitlerowskiej, mapa Polski po 1945 r., a także zbierane przez M. Friedbergową widokówki z miast polskich oraz kartki imiennowe i świąteczne.

* * *

Miałam szczęście zamieszkać u Państwa Friedbergów od 1966 r., po wyprowadzeniu się Pohoreckich i Matejkiewiczów (córka Józefa wyszła za mąż za Matejkiewicza) do mieszkań spółdzielczych przy ulicy Litewskiej. Profesor wiedział, że szukam możliwości, by zamieszkać w Krakowie ze studiującymi siostrami. Zawsze chętny do pomocy, po uzgodnieniu z żoną, odstąpił nam jeden z pokoi. W chwilach gdy nie pracował, zapraszał mnie do gabinetu i przekazywał wiele ciekawych wiadomości z historii Archiwum i ze swojego życia. Interesował się moją pracą i udzielał cennych rad. Namawiał mnie, jak i wszystkich młodych kolegów, do pracy naukowej, która była mu bliska. W czasie mojej ciężkiej choroby pocieszał mnie i razem z żoną towarzyszyli mi, gdy nie mogłam zasnąć. Dzięki Friedbergom po-

⁴⁴ *Sprawozdania Sodalicji Mariańskiej Inteligencji Męskiej w Krakowie*, Kraków 1929–1931.

znałam szereg odwiedzających ich ciekawych osób ze świata nauki. Bardzo żywy i przyjazny kontakt miałam z M. Friedbergową za życia Profesora i przez szereg lat po jego śmierci, także gdy wyprowadziłam się w 1974 r. i zamieszkałam z mężem. Umiała ogromnie zajmująco opowiadać o Lwowie, o rodzinie swojej i Profesora, o pracy naukowej jego i swojej. Wspominam Profesora i Panią Friedbergową z największym wzruszeniem. Moje siostry i ja doznałyśmy z ich strony wiele sympatii i dobroci, wyrozumiałości i serca. Nigdy tego nie zapomnę. Dlatego mimo wszelkich trudności postanowiłam uporządkować ich spuściznę, by choć w ten sposób odwdziżyć się za doznane dobro.

BIBLIOGRAFIA

Źródła rękopiśmienne

Archiwum Narodowe w Krakowie

Spuścizna Marii i Mariana Friedbergów, sygn. 29/1345/148, 29/1345/150.

Źródła drukowane

Charewiczowa Łucja: *Z przeszłości lwowianek*. Warszawa: Stowarzyszenie „Rodzina Wojskowa”, 1935.

Cracovia artificum 1300–1500. Wyd. Jan Ptaśnik. Źródła do Historii Sztuki i Cywilizacji w Polsce t. 4. Kraków: Akademia Umiejętności, 1917.

Cracovia artificum 1501–1550. Wyd. Marian Friedberg. Źródła do Historii Sztuki i Cywilizacji w Polsce t. 5, z. 1–3. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1937–1948.

Friedberg Marian: *Klejnoty Długoszowe*. „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego” 1930, t. 10, s. 1–113.

Rachunki wielkorządowe krakowskie z r. 1471. Oprac. Roman Grodecki. Archiwum Komisji Historycznej S. 2, t. 4, nr 7. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1950.

Sprawozdania Sodalicii Mariańskiej Inteligencji Męskiej w Krakowie. Kraków: [Sodalicja Mariańska Inteligencji Męskiej w Krakowie], 1929–1931.

Testament Zygmunta Augusta. Oprac. Antoni Franaszek, Olga Łaszczyńska, Stanisław Edward Nahlik. Państwowe Zbiory Sztuki na Wawelu. Źródła do Dziejów Wawelu t. 8. Kraków: Ministerstwo Kultury i Sztuki, 1975.

Opracowania

Bibliografia bibliografii, bibliotekarstwa i bibliofilstwa za r. 1930. Oprac. Maria Mazankówna-Friedbergowa, dodatek do „Przeglądu Bibliotecznego” 1930, R. 4 (30). Za r. 1931, dodatek do „Przeglądu Bibliotecznego” 1931, R. 5. Za r. 1932, dodatek do „Przeglądu Bibliotecznego” 1932, R. 6. Za r. 1933, dodatek do „Przeglądu Bibliotecznego” 1933, R. 7. Za r. 1934, dodatek do „Przeglądu Bibliotecznego” 1934, R. 8.

- Bibliografia historii polskiej za r. 1930 i 1931*. Oprac. Maria i Marian Friedbergowie. Dodatek do „Kwartalnika Historycznego” 1932, t. 46.
- Bibliografia historii polskiej za r. 1932*. Oprac. Maria i Marian Friedbergowie. Dodatek do „Kwartalnika Historycznego” 1933, t. 47.
- Dobrowolski Henryk: *Marian Friedberg (11 VI 1902 – 30 III 1969)*. „Archeion” 1969, t. 52, s. 233–239.
- Friedberg Marian: *Archiwa i biblioteki krakowskie 1939–1945/1946*. W: *Kraków pod rękami wroga*. Red. Jan Dąbrowski. Biblioteka Krakowska nr 104. Kraków: Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, 1946, s. 94–120.
- Friedberg Marian: *Herb miasta Krakowa*. „Rocznik Krakowski” 1937, R. 28, s. 97–138.
- Friedberg Marian: *Inwentarz archiwum miasta Kazimierza z l. 1335–1802*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1966.
- Friedberg Marian: *Kancelaria miasta Kazimierza pod Krakowem 1335–1802*. „Archeion” 1962, t. 36, s. 137–170.
- Friedberg Marian: *Kancelaria miasta Krakowa do połowy XVIII wieku*. „Archeion” 1955, t. 24, s. 277–304.
- Friedberg Marian: *Klientela świecka biskupa krakowskiego w w. XII–XIV. Ze studiów nad organizacją społeczeństwa w Polsce średniowiecznej*. W: *Studia historyczne ku czci Stanisława Kutrzeby*. Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1938, s. 165–216.
- Friedberg Marian: *Kultura polska a niemiecka. Elementy rodzime a wpływy niemieckie w ustroju i kulturze Polski średniowiecznej*, t. 1 i 2. Poznań: Wydawnictwo Instytutu Zachodniego, 1946.
- Friedberg Marian: *Najważniejsze zadania badawcze archiwisty*. „Archeion” 1962, t. 37, s. 64–67.
- Friedberg Marian: *Ołtarz krakowski Wita Stwosza*. „Przegląd Zachodni” 1952, z. 7–8, s. 673–706.
- Friedberg Marian: *Przygotowanie do zawodu archiwisty*. „Archeion” 1966, t. 44, s. 7–29.
- Friedberg Marian: *Ród Łabędziów w wiekach średnich*. „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego” 1926, t. 7, s. 1–100, 2 mapy.
- Friedberg Marian: *Wydawanie drukiem źródeł archiwalnych. Metoda i technika pracy archiwalnej*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1963.
- Friedberg Marian: *Zagadnienie powstania ołtarza Wita Stwosza w świetle źródeł archiwalnych*. „Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Polskiej Akademii Umiejętności” 1951, t. 52, nr 2, s. 71–74.
- Friedberg Marian: *Zagadnienie wydawnictw źródeł historycznych*. „Archeion” 1954, t. 22, s. 59–87.
- Friedberg Marian: *Założenie i pierwotne dzieje kościoła NM Panny w Krakowie (XIII–XV w.)*. „Rocznik Krakowski” 1929, R. 22, s. 1–31.
- Friedberg Marian, Mencil Tadeusz: *Archiwa jako warsztat pracy wydawniczej*. „Archeion” 1956, t. 25, s. 184–206.
- Jelonek-Litewka Krystyna: *Marian Friedberg (11 czerwca 1902 – 30 marca 1969)*. „Krakowski Rocznik Archiwalny” 2002, t. 8, s. 175–177.

- Jelonek-Litewka Krystyna: *Tak ratowano akta katyńskie*. „Czas Krakowski” z 2–3 maja 1990.
- Jędrzejowska Anna: *Książka polska we Lwowie w XVI w.* Lwów: Towarzystwo Miłośników Przeszłości Lwowa, 1928.
- Kozłowska-Budkowa Zofia: *Szkice i materiały z dziejów Wiślicy*. W: *Studia związane z badaniami wiślickimi*. Red. Włodzimierz Antoniewicz, Piotr Biegański. Rozprawy Zespołu Badań nad Polskim Średniowieczem Uniwersytetu Warszawskiego i Politechniki Warszawskiej t. 5. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1970, s. 9–36.
- Lewicki Anatol: *Zarys historii Polski i krajów ruskich z nią połączonych*. Kraków: nakładem autora, 1884.
- Mazankówna Maria, Tyszkowski Kazimierz: *Bibliografia historii polskiej za rok 1926*, „Kwartalnik Historyczny” 1927, R. 41, s. 208–231, 400–432. Idem, *Bibliografia historii polskiej za rok 1927*, „Kwartalnik Historyczny” 1928, R. 42, s. 179–200, 431–462. Idem, *Bibliografia historii polskiej za rok 1928*, „Kwartalnik Historyczny” 1929, R. 43, s. 3–72.
- Mitkowski Józef: *Marian Friedberg (11 VI 1902 – 30 III 1969)*. „Studia Historyczne” 1969, t. 12, nr 4, s. 653–655.
- Mitkowski Józef: *Wspomnienie o Marianie Friedbergu*. „Rocznik Krakowski” 1970, R. 41, s. 111–113.
- Oswald Balzer et les problèmes de l’histoire du droit polonais*. Oprac. Zygmunt Wojciechowski. Paryż: Librairie du Recueil Sirey, 1933.
- Pańków Stanisława: *Marian Friedberg, 11 VI 1902 – 30 III 1969*. „Kwartalnik Historyczny” 1970, R. 77, z. 4, s. 1030–1033.
- Pociecha Władysław: *Królowa Bona (1494–1557): czasy i ludzie Odrodzenia*, t. 1–4. Poznań: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Wydział Historii i Nauk Społecznych, 1949–1958.
- Senkowicz Władysław: *Paleografia łacińska*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1951.
- Wytyczne opracowania spuścizn archiwalnych po uczonych*. Oprac. Hanna Dymnicka-Wołoszyńska, Zygmunt Kolankowski przy udziale Stanisława Chankowskiego, Jana A. Igielskiego, Józefa Mizikowskiego, Elżbiety Sztraj. Warszawa: Archiwum Polskiej Akademii Nauk, 1990.
- Zieliński Józef: *Marian Friedberg*. „Tygodnik Powszechny” z 11 maja 1969, nr 19.

STRESZCZENIE

Marian Friedberg (1902–1969). Życie i spuścizna

Wspomnienie o profesorze Marianie Friedbergu wpisuje się w obchody 50-lecia jego śmierci. Podzielone zostało na dwie części. W pierwszej autorka przybliży postać i osiągnięcia naukowe Profesora ze szczególnym uwzględnieniem działalności w okresie okupacji i w czasach stalinizmu. Profesor Friedberg pełnił funkcję dyrektora Archiwum Aktów Dawnych Miasta Krakowa w latach 1939–1952, aż do włączenia tego archiwum

do Archiwum Państwowego w Krakowie. Autorka wypunktowała jego bohaterską postawę w tych trudnych czasach przejawiającą się ciągłą walką o niedopuszczenie do rozproszenia zbiorów przez niemieckie władze archiwalne. Podkreśliła również wielkie zaangażowanie Profesora w kształcenie przyszłych polskich archiwistów. W drugiej części wspomnienia omówiona została bogata spuścizna naukowa Profesora i jego żony Marii Friedbergowej z Mazanków oraz materiały rodzinne w niej zawarte.

SUMMARY

Marian Friedberg (1902–1969). Life and legacy

The memoirs of Professor Marian Friedberg are part of the events to commemorate the 50th anniversary of his death and are divided into two parts. In the first one, the author introduces the figure and scientific achievements of the professor with particular emphasis on his activities during the periods of occupation and Stalinism. Professor Friedberg was the director of the Krakow Town Archives of Former Records in the years 1939–1952, until the time it was integrated into the State Archives in Krakow. The author lists his heroic actions in those difficult times during the constant battle to prevent the collections from being broken up by the German archival authorities. She also emphasises the professor's great engagement in shaping the future Polish archival workers. The second part discusses the rich scientific legacy of the professor and his wife, Maria Mazankówna-Friedbergowa, as well as the family materials contained in it.

SŁOWA KLUCZOWE: Marian Friedberg, Maria Friedbergowa, spuścizna, nauki pomocnicze historii i archiwistyki, bibliografia, korekta

KEY WORDS: Marian Friedberg, Maria Friedbergowa, legacy, auxiliary sciences of history and archiving, bibliography, editing